

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821(091)

Сабіна Алмаммедова,
кандидат філологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
(Інститут мовознавства Національної академії наук Азербайджану)

ТЕРМІНИ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВІ, ЗАПОЗИЧЕНІ З ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

У статті йдеться про вплив на джерела збагачення мови розширення міжнародних зв'язків, наявності спільності в ідеології, демократичному прогресі, інтеграції в Європу. На сьогодні терміни європейського походження є основними джерелами виникнення термінів у азербайджанській мові у зв'язку з функціонуванням понять, пов'язаних з новою технікою, зокрема в галузі інформатики, телекомунікацій, кібернетики, космічної промисловості.

У більшості мов світу запозичення відіграють особливу роль у збагаченні словникового запасу. В останні роки розширення міжнародних зв'язків, наявність спільності в ідеології, демократичному прогресі, інтеграція в Європу впливають також на джерела збагачення азербайджанської мови. На сьогодні терміни європейського походження є основними джерелами виникнення термінів у азербайджанській мові, так як у зв'язку з функціонуванням понять, пов'язаних з новою технікою, зокрема в галузі інформатики, телекомунікацій, кібернетики, космічної промисловості в азербайджанській мові, можна сказати, як і у всіх мовах цивілізованих країн світу, процес запозичення слів і термінів спирається, в основному на міжнародну координацію. В азербайджанській мові запозичення термінів з європейських мов історично відбувалося за допомогою російської мови. А. Гараєв пише: "Безпосередні зв'язки і відносини азербайджанського народу з народами світу мають давнє коріння. В результаті цього зараз в нашій мові використовується велика кількість слів, запозичених з європейських мов. Ці слова залишили певний слід у всіх прошарках азербайджанської мови і створили в різних стилях мови лексико-семантичні відтінки" [1: 3]. Також варто зазначити, що перехід у азербайджанську мову лексичних одиниць, запозичених з європейських мов за допомогою російської мови, не був механічним, вони були засвоєні мовою після адаптації до його вимог, а значна їх кількість навіть змінилася з формальної та семантичної точки зору. Зближення, взаємні наукові, культурні зв'язки з європейськими народами в сучасний період, після здобуття незалежності, вплинули також на словниковий запас азербайджанської мови, система запозичення слів без посередників активізувалася, динаміка європейського шару в нашій термінології ще більш інтенсифікувалася. В останні роки в нашій мові збільшилася кількість безпосередніх запозичень з європейських мов. З урахуванням цього, класифікація, систематизація термінів європейського походження має для нормалізації науково-технічної термінології велике значення. Важливим є з'ясування в даному процесі класифікації факторів стосовно ступеня одержання працездатності в мові-рецепторі запозичених термінів, їхнє задоволення вимог національної мови і засвоєння, тому що різні сфери науки і техніки є засобами міжмовного спілкування, і певною мірою залежать від міжнародного контексту.

Вплив запозичених термінів європейського походження на різні галузі азербайджанської мови не є однаковим. Так, процес запозичення термінів, що відносяться до точних наук, техніки, зокрема до кібернетики, ядерної фізики, обчислювальної техніки, космічної техніки, переважно ґрунтується на міжнародній координації. А. Ахундов зазначає: "У роки незалежності джерела запозичення термінів стали значно відрізнятися від того, що було на попередньому етапі розвитку мови, що проявляється безпосередньо у зв'язку з процесами, що йдуть у суспільстві. Тобто, якщо в радянський період запозичені терміни в азербайджанській мові, як і в мовах інших союзних республік, запозичувалися в більшості випадків, незалежно від того, до якої мови належить термін, із російської мови (це був неминучий політико-економічний факт), то вже в роки незалежності, відповідно до сучасного стану розвитку суспільства, посилюються тенденції відходу від російської мови і перевага в обміні термінами стала надаватися європейським мовам, з якими були налагоджені зв'язки різного роду" [2: 88]. В кінці ХХ століття, після отримання країною незалежності, зв'язки з європейськими країнами розширилися. Цей період характеризується також переходом до нової економічної політики. Основою нової економічної політики Азербайджану стала ринкова економіка, яка є для Заходу пройденим шляхом. У зв'язку з тим, що джерелом нової термінологічної системи, пов'язаної з розвитком економічної політики цього типу, є англійська мова, набуло великого поширення запозичення економічних термінів із цієї мови, що і триває з аналогічною інтенсивністю дотепер. До цього терміни європейського походження проникали в азербайджанську мову за допомогою російської мови. Низка дослідників пов'язує основну причину запозичення європейських термінів зі складністю утворення чисто технічних термінів. Наприклад, Р. Джафаров зазначає: "Запозичення і використання термінів західноєвропейського походження за допомогою російської мови було явищем, яке виникало через необхідність.

Передусім, це пов'язано з труднощами, що виникають при присвоєнні відповідних назв у азербайджанській мові технічним інструментам, апаратам і приладам, технічним процесам" [З: 23]. Звичайно, запозичення термінів у технічних сферах відбувається і з інших причин. Однак в економічній сфері запозичення термінів пов'язане із суспільними змінами. Позначення нових понять, які входять у наше життя у зв'язку зі змінами, нововведеннями в суспільстві, тільки за рахунок використання внутрішніх можливостей мови, неможливе.

На перших етапах після здобуття незалежності в запозиченні термінів спостерігається заміна одного з основних джерел, яким була російська мова, на європейські мови. Це природний процес. Терміни європейського походження належать, в основному до латинської, французької, німецької, італійської, грецької мов. У кількісному співвідношенні тут більше латинських, англійських і французьких запозичень. При їх засвоєнні за основу повинні бути прийняті нижченаведені критерії: 1) відповідність груп звуків у термінах групам звуків, прийнятим у мові; 2) відповідність морфологічної будови та інших формальних елементів терміна будові, прийнятій у мові, створення з ними гармонії; 3) участь терміна в процесі словотворення мови. Також варто зазначити те, що більшість латинських запозичень перейшла не безпосередньо, а за допомогою французької мови в англійську, за допомогою російської – в азербайджанську. Наприклад, слово "budget" в такій же формі перейшло в англійську мову від французького слова "budget". Термін перейшов з англійської мови в російську мову у формі "бюджет". Термін, який перейшов з російської мови в азербайджанську мову, виглядає таким чином: "büdcə" (бюдже). Слово "büdcə" означає грошовий фонд, що складається із запланованих прибутку та витрат економічного суб'єкта за певний період. За допомогою цього терміна в азербайджанській мові утворився ряд нових термінів – *büdcə vəsaiti* (бюдже весайті), *büdcə balansı*, *federal büdcə*, *büdcə uçotu* (бюдже учоту) та ін. Термін "agent" – (лат. *agentis* – діючий, що працює); агент (рос.); agent (англ.); agent – особа, яка діє за дорученням когось і представляє його інтереси. В економічній сфері це слово бере участь в утворенні нових термінів: "податковий агент", "страховий агент", "банк-агент". Терміни "акт", "акциз", "біржа", "бонус", "декларація", "депозит", "франк", "індекс" та ін. також латинського походження, вони сформувалися в англійській мові, перейшовши потім в азербайджанську мову або безпосередньо, або за допомогою російської мови. У зв'язку з тим, що багато слів у латинській і грецькій мовах використовуються в багатьох мовах світу, вони займають основне місце серед міжнародних термінів, так як у багатьох сучасних науках використовуються терміни грецького і латинського походження. Ці терміни свого часу сформувалися в англійській, французькій, російській та інших мовах, і, перейшовши в інші мови, перетворилися на інтернаціональні терміни. Останнім часом в азербайджанську мову перейшло безліч термінів, що використовуються так само, як і в мові-джерелі. Наприклад, економічний термін "холдинг" використовується для позначення великої компанії, корпорації, яка безпосередньо керує за допомогою контрольного пакету акцій декількома компаніями. Зазвичай, холдинг забезпечує в єдиному напрямку політико-економічну форму підприємств, що перебувають у його складі, і кожне акціонерне товариство, яке входить до нього, служить інтересам всього холдингу загалом. Термін "дебітор" (від англійського слова "debit" – борг) застосовується для позначення особи, що несе в процесі економічних відносин фінансові зобов'язання перед юридичними і фізичними особами, а також перед іншими економічними суб'єктами. Водночас, привертають увагу своєю працездатністю запозичені терміни, які назвали графічних змін. Наприклад, вживані в англійській мові в термінологічній системі в галузі інформатики терміни "display", "diskette", "file", "facsimiles", в азербайджанській мові виглядають наступним чином: "displey", "disket", "fayl", "faksimil". У термінології з європейських мов запозичуються як терміни, так і афікси, елементи термінів. Згідно з системною класифікацією, яка використовується в азербайджанській мові, терміни європейського походження, можна розділити на дві групи:

1. Запозичення за допомогою іншої мови. В основному, більшість запозичень, що використовувалися в азербайджанській мові до 90-х років, є лексичними запозиченнями з російської мови. Наприклад, слово "відео", що є першим компонентом у використовуваних в азербайджанській мові запозичених словах з компонентом "відео" – "відеоклуб", "відеобар", "відеозал", "відеокамера", "відеомагнітофон" та ін. – латинського походження. Латинське слово "відео" ("бачити") бере участь у творенні термінів в галузі електроніки як перший компонент певних слів. Терміни подібного типу перейшли в азербайджанську мову з російської мови і широко використовуються, зокрема в засобах масової інформації. Широко використовуваний останнім часом в азербайджанській мові термін "брифінг" у значенні "зустріч державних, політичних і громадських діячів з представниками преси", хоча він і запозичений з російської мови, але англійського походження. Це слово, першим смисловим значенням якого було "інструктувати", пізніше закріпилося в значенні "прес-конференція, що проводиться державними політичними діячами для представників засобів масової інформації". Це міжнародний термін, який перейшов в азербайджанську мову в даному значенні. Термін "браконьєр" – французького походження. Цей термін, як у французькій мові, так і в азербайджанській, використовується як: "особа, що займається недозволеним полюванням і рибним ловом або вирубкою лісу". Також в азербайджанській мові з'явилося безліч нових термінів із компонентом "авто". Наприклад, слово "автосервіс" застосовується у значенні "підприємства, що займається технічним обслуговуванням автомобілів", "автодром" – у значенні "ділянки, оснащеної необхідним обладнанням для випробувань автомобілів і автоперегонів". Обидва терміни європейського походження і були запозичені за допомогою російської мови.

2. Прямі запозичення з європейських мов. ХХІ століття характеризується інтенсивним розвитком наук, пов'язаних із інформатикою, телекомунікаціями, радіоелектронікою. Цей процес ще більш прискорився з

виникненням корпоративних і локальних комп'ютерних мереж, і зокрема з виникненням глобальної інформаційної мережі Інтернет. Сьогодні немає такої сфери науки і техніки, яка б розвивалася з такою швидкістю, як інформатика. Процес інформатизації, що охопила всі сфери нашого суспільства, збагачує термінологічну систему мови. Перехід до інформаційного суспільства, що є стратегічною лінією розвитку нашої країни, пов'язаний із ще більш широким використанням ІКТ з плином часу в повсякденній діяльності всіма членами суспільства. У зв'язку з цим при наданні знань на всіх рівнях масової освіти важливим є вивчення термінологічної лексики. У ході цього процесу терміни запозичуються безпосередньо з англійської мови. Наприклад, "kompyuter" (англ. "computer", лат. "computare" – рахувати) – автоматичний пристрій, який працює на основі певної програми і передбачений для обробки за короткий термін об'ємної інформації з метою вирішення науково-технічних, промислових, прикладних завдань; "Інтернет" – (англ. "Internet" – всевітня павутина) – глобальна комп'ютерна мережа, що об'єднує в єдиному інформаційному просторі джерело інформації та її споживачів; "interfaks" – міжнародна факсимільна система зв'язку та інші терміни є прямими запозиченнями з англійської мови. Термінологічні системи в азербайджанській мові збагачуються за рахунок запозичень європейського походження. Внаслідок цього виражається поняття, замість пояснення активізується тенденція якомога більш адекватної подачі запозиченого терміна після його адаптації до фонеморфологічних закономірностей азербайджанської мови, тобто, це стосується, як зовнішньої оболонки, так і внутрішньої суті і дефінітивно-образотворчого змісту. Класифікація, систематизація подібних термінів європейського походження має велике значення для нормалізації науково-технічної термінології. Саме на основі класифікації повинна визначитися асиміляція термінів у мові-рецепторі – чинники засвоєння запозиченої лексичної матеріальної форми шляхом наближення її фонетичних, графічних, граматичних і лексико-семантичних характеристик до відповідних норм запозичуваної мови, задоволення вимог національної мови і конкретно того, в якій формі вони були прийняті мовою. Адаптація у формальному порядку запозиченого терміна до фонетичних і морфологічних норм запозичуваної мови, використання в різних функціональних стилях мови, відповідність правилам словотворення мови, створення сполучень зі словами запозичуваної мови, відмінність від близьких синонімів є основними критеріями для визначення кола засвоєння запозиченого слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гараев А. Лексические заимствования европейского происхождения в азербайджанском языке / А. Гараев. – Баку : Изд-во Азербайджанского государственного ун-та, 1989. – 93 с.
2. Ахундов А. Язык и культура / А. Ахундов. – Баку : Изд-во Язычы, 1992. – 156 с.
3. Джафаров Р. Западноевропейские заимствования в технической терминологии азербайджанского языка. Вопросы терминологии / Р. Джафаров. – Баку : Изд-во Азербайджанского государственного ун-та, 1990. – 340 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Garaev A. Leksicheskie zaimstvovaniia evropeiskogo proiskhozhdeniia v azerbaidzhanskom yazyke [Lexical Borrowings of the European Origin in the Azerbaijan Language] / A. Garaev. – Baku : Izd-vo Azerbaidzhanskogo gosudarstvennogo un-ta, 1989. – 93 s.
2. Akhundov A. Yazyk i kul'tura [Language and Culture] / A. Akhundov. – Baku : Izd-vo Yazychy, 1992. – 156 s.
3. Dzhaфарov R. Zapadnoevropeiskie zaimstvovaniia v tekhnicheskoi terminologii azerbaidzhanskogo yazyka. Voprosy terminologii [The Western European Borrowings in the Technical Terminology of the Azerbaijan Language. Questions of Terminology] / R. Dzhaфарov. – Baku : Izd-vo Azerbaidzhanskogo gosudarstvennogo un-ta, 1990. – 340 s.

Матеріал надійшов до редакції 25.10. 2012 р.

Алмаммедова Сабина. Термины в азербайджанском языке, заимствованные из европейских языков.

В статье повествуется о воздействии на источники обогащения языка расширения в последнее время международных связей, наличия общности в идеологии, демократическом прогрессе, интеграции в Европу. В настоящее время термины европейского происхождения являются основными источниками возникновения терминов в азербайджанском языке в связи с функционированием понятий, связанных с новой техникой, в частности в областях информатики, телекоммуникаций, кибернетики, космической промышленности, в азербайджанском языке.

Almammedova Sabina. Terms in the Azerbaijan Language, Borrowed from the European Languages.

The article narrates about the influence on sources of language enrichment the recent expansion of international contacts, general presence in the ideology, democratic progress and integration into Europe. Currently the terms of the European origin are the basic sources of terms occurrence in the Azerbaijan language due to functioning of concepts, connected with new techniques, in particular in areas of computer science, telecommunications, cybernetics, space industry, in the Azerbaijan language.